

- WATCHTOWER BIBLE AND TRACT SOCIETY. 1934. The Golden Age, Des. 5.
Brooklyn : s.n.
- WATCHTOWER BIBLE AND TRACT SOCIETY. 1952. Die Wagtoring, Feb. 1.
Brooklyn : s.n.
- WATCHTOWER BIBLE AND TRACT SOCIETY. 1965. Ontwaak!, Aug. 22. Brooklyn :
s.n.
- WATCHTOWER BIBLE AND TRACT SOCIETY. 1967. Qualified to be ministers.
Brooklyn : s.n.
- WATCHTOWER BIBLE AND TRACT SOCIETY. 1982. Jy kan vir ewig in die paradys
op aarde lewe. Brooklyn : s.n.
- WATCHTOWER BIBLE AND TRACT SOCIETY. 1983. Die Wagtoring, Jan. 15.
Brooklyn : s.n.
- WTBTS
kyk WATCHTOWER BIBLE AND TRACT SOCIETY

Kernbegrippe:

kulte
kultus
menseregte

Key concepts:

cult
human rights

Die aanvaarbaarheid en vertaling van κατελθόντα εἰς τὰ κατώτατα in die *Apostolicum Symbolum*

in die lig van sy oorsprong, historiese en hedendaagse
teologiese interpretasie

Fika J. van Rensburg & Elma M. Cornelius
Skool vir Bybelwetenskappe en Bybeltale
Potchefstroomse Universiteit vir CHO
POTCHEFSTROOM
E-pos: sbbjjvr@puknet.puk.ac.za
sbbemc@puknet.puk.ac.za

Abstract

The acceptability and translation of *κατελθόντα εἰς τὰ κατώτατα* in the light of its origin, and historical and current theological interpretation

The problem concerning the acceptability, interpretation and translation of the phrase κατελθόντα εἰς τὰ κατώτατα in the Apostolicum Symbolum, was already been acknowledged in 1981 by the Afrikaans churches within the Reformed tradition. The acceptability and translation of this phrase is researched in this article in the light of its origin and historical and current theological interpretation. It is argued that, in the light of the context in which this phrase originated, the Afrikaans translation "en neergedaal het na die hel" (and descended to hell) is not acceptable, as τὰ κατώτατα should rather be translated with "doderyk" (realm of death) and not "hel" (hell). Measured by text-critical criteria on the other hand, it is concluded that this phrase should be removed from the Apostolicum Symbolum as it was a late addition of which the motives are not above suspicion. The current interpretation of this phrase, to be found in the Heidelberg Catechism (Question and Answer 44), is dogmatically valid. This can, however, no longer be considered to be an interpretation of κατελθόντα εἰς τὰ κατώτατα, but rather of the phrase αθόντα ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου, σταυρωθέντα, θανόντα in the same creed.

1. Inleidende opmerkings

Die drie Afrikaanse Kerke van die gereformeerde tradisie, naamlik *Die Gereformeerde Kerke in Suid-Afrika*, *die Hervormde Kerk van Afrika* en *die Nederduitse Gereformeerde Kerk*, het in 1981 gesamentlik 'n nuwe vertaling van hulle belydenisse, insluitend die *Apostoliese Geloofs-belydenis* saamgestel. Alhoewel die paneel die probleme erken het aangaande die aanvaarbaarheid, interpretasie en vertaling van die frase *κατελθόντα εἰς τὰ κατώτερα / descendit ad inferna* in die *Apostoliese Geloofs-belydenis*, het die paneel dit nie as sy taak beskou om meer as net 'n histories korrekte vertaling te gee nie. Dit is inderdaad ook gedoen met die vertaling "*en neergedaal het na die hel*" (Die Gereformeerde Kerke in Suid-Afrika, 1982:268). In Oktober 1986 het die *Nederduitse Gereformeerde Kerk* besluit om die vertaling terug te verander van *en neergedaal het na die hel na ter helle neergedaal* "ten einde die oneintlike betekenis beter uit te druk in ooreenstemming met die historiese en Skriftuurlike gegewens" (Nederduitse Gereformeerde Kerk, 1986b:695).

Die *Gereformeerde Kerke in Suid-Afrika*, alhoewel hulle die vertaling "*en neergedaal het na die hel*", behou, is hulle interpretasie dieselfde as dié van die *Nederduitse Gereformeerde Kerk* (Gereformeerde Kerke in Suid-Afrika, 1964:110). Hulle erken die feit dat "die frase in sy huidige bewoording maklik anders verstaan kan word, as wat dit amptelik deur die *Gereformeerde Kerk* verklaar word". Dit verwys na *Vraag en Antwoord 44* van die *Heidelbergse Kategismus*.

Dat die interpretasie en vertaling van hierdie frase deur die dekades 'n vraagstuk bly, is duidelik uit die briewe deur Fouché (1987:5) en Alberts (1987:4) in *Die Kerkblad*. Alberts (1987:4) sê: "Om te bely *en neergedaal het na die hel*, en iets anders daarmee te bedoel, is niks minder as teologies semantiese skisofrenie nie". Op die Nasionale Sinode van die *Gereformeerde Kerke* in Januarie 1997 het die Sinode op grond van 'n beswaarskrif van die Partikuliere Sinode Wes-Transvaal deputate aangewys om die onderhawige frase "volledig te ondersoek en die volgende Sinode te adviseer oor 'n moontlike herbewoording of hervertaling" (Gereformeerde Kerke in Suid-Afrika, 1997:574). Hierdie deputate het aan die Nasionale Sinode 2000 gerapporteer, maar die Sinode kon tot geen finale beslissing kom nie. Met die volgende besluit is die saak vir verdere studie verwys: "Die Deputate Leerstellige Sake ontvang opdrag om in die lig van die Studie- en Kommissierapport te poog om in lyn met HK, 16:44 die volgende Sinode van 'n gemotiveerde bewoording te bedien en 'n studie te maak van die frase in Atanasius en die volgende Sinode daaroor te adviseer" (Gereformeerde Kerke in Suid-Afrika, 2000:10). Die Sinode het verder besluit: "Die Studiedeputate lê, in

samewerking met die Deputate Ekumenisiteit, bogenoemde besluit met sy relevante rapporte vir kommentaar voor aan alle ter sake Gereformeerde kerke en adviseer die volgende Sinode hieroor" (Gereformeerde Kerke in Suid-Afrika, 2000:10-11).

Deur hierdie artikel hoop ons om 'n bydrae tot die gesprek en studie te lewer deur tot 'n gevolgtrekking te kom oor die aanvaarbaarheid en vertaling van hierdie frase in die lig van sy oorsprong, historiese ontwikkeling, interpretasie, en hedendaagse belydenisinterpretasie in gereformeerde kerke in Suid-Afrika.

2. Die Apostoliese Geloofs-belydenis

2.1 Die oorsprong

Daar is geen twyfel nie dat die *Apostoliese Geloofs-belydenis* gegroei het uit die apostel Petrus se belydenis oor Jesus Christus (Matteus 16:16). 'n Ander bron was waarskynlik die doopsformulier, wat die Trinitariese volgorde en rangskikking van frases bepaal het (Schaff, 1877b:16). Dit kan nie aan 'n individuele outeur toegeskryf word nie; dit is 'n produk van die Westerse Katolieke Kerk gedurende die eerste vier eeue (Schaff, 1877b:16). Dit was oorspronklik en wesenlik 'n doopsbelydenis, wat in verskillende kerke verskillende vorms aangeneem het (Schaff, 1877b:16-17; Harnack, 1949:242). Die voor-Nikeense kerk het dit bloot mondeling oorgelewer, daar is geen getuienis dat dit toe al op skrif gestel is nie.

Die *Ou Roomse Belydenis*, wat heel moontlik sy finale redaksie gehad het in ongeveer 190 n.C. (Kelly, 1972:130), vorm die basis van die *Apostoliese Geloofs-belydenis* (Kelly, 1972:369; Harnack, 1949:241).

Die *Textus Receptus* van die *Apostoliese Geloofs-belydenis* het elf eien-skappe van die *Ou Romeinse Geloofs-belydenis*, waaronder die insluiting van die frase *descendit ad inferna* (vgl. ook Schaff, 1877b:19).

2.2 Teks en oordrag

2.2.1 Vroegste getuienisse

Rufinus was die eerste skrywer in die Weste wat die teks van die Latynse belydenis verskaf het. Dit het gebeur aan die einde van die vierde eeu (Schaff, 1877b:18). Die Griekse teks is bekend uit Marcellis van Ancyra (336-341), en is onder andere deur Hahn en Hahn gepubliseer (1962:22-23).

Harnack (1949:242) beweer dat die *Apostoliese Geloofs-belydenis* in Rome self nooit gewysig is nie, omdat die belydenisskrif beskou was as

afkomstig van die apostels self. Van die einde van die tweede eeu en verder het dit versprei na die westelike provinsies, sonder dat so sterk geglo is dat dit deur die apostels saamgestel is. Dit verklaar waarskynlik waarom daar makliker wysings in die provinsies aangebring is (sien ook Harnack, 1949:242).

2.2.2 Die *Textus Receptus*

Alhoewel Schaff (1877b:19) die huidige teks van die *Apostoliese Geloofsbelydens* dateer as nie ouer as die vyfde eeu nie, beweer hy verder dat die individuele artikels van die belydens almal van Nikeense of voor-Nikeense oorsprong is (1877b:20). Hy (1877b:21) beweer dat die oorgeleerde vorm in algemene gebruik was teen die sewende of agtste eeu. Curtis (1911:48) dateer die finale teks teen die middel van die agtste eeu. Hy (1911:63) doen dit op grond van die vroegste aanhaling van die belydensskrif in sy finale vorm in 'n geskrif van Pirminius, getiteld *Scarapsus* (c. 730).

Behalwe vir fyner besonderhede, kan die *Textus Receptus* teruggevoer word tot die einde van die vyfde of begin van die sesde eeu (Harnack, 1949:20).

Die Griekse teks van die *Textus Receptus* word algemeen beskou as 'n vertaling van die Latynse teks, maar daar is ook die moontlikheid dat dit ouer as die Latynse teks is, en uit die tweede eeu dateer (Schaff, 1877b:19).

Alhoewel die primêre rol van die *Textus Receptus* van die *Apostoliese Geloofsbelydens* van sy ontstaan af was om as 'n belydens by die doop te dien, argumenteer Kelly (1972:370-371) oortuigend dat dit 'n wyer geestelike gebruik gevind en behou het. Teen die negende eeu het die *Ou Roomse Belydens* en al die ander verwante belydensskrifte plek gemaak vir die *Textus Receptus* van die *Apostoliese Geloofsbelydens* (Schaff, 1877b:19). Vanaf die twaalfde eeu het die *Textus Receptus* onteenseglik die amptelike teks van dié belydensskrif ook in Rome self geword (Kelly, 1972:472).

Schaff (1877:45) gee die volgende parallelle Latynse en Griekse teks as die *Forma Recepta*, aangehaal uit die *Psalterium Latinum et Graecus Papae Gregorii*.¹

<p>Credo in DEUM PATREM omnipotentem; Creatorem coeli et terrae.</p> <p>Et in JESUM CHRISTUM, Filium Eius unicum, Dominum nostrum; Qui conceptus est de Spiritu Sancto, natus ex Maria virgine;</p> <p>Passus sub Pontio Pilato, Crucifixus, mortuus, et sepultus;</p> <p>Descendit ad inferna; tertia die resurrexit a mortuis;</p> <p>Ascendit ad coelos; sedet Ad dexteram Dei Patris omnipotentis;</p> <p>Inde venturus (est) iudicare vivos et mortuos.</p>	<p>Πιστεύω εἰς ΘΕΟΝ ΠΑΤΕΡΑ, παντοκράτορα, ποιητὴν οὐρανοῦ καὶ γῆς.</p> <p>Καὶ (εἰς) ἸΗΣΟΥΝ ΧΡΙΣΤΟΝ, υἱὸν αὐτοῦ τὸν μονογενῆ, τὸν κύριον ἡμῶν, τὸν συλληφθέντα ἐκ πνεύματος ἁγίου, γεννηθέντα ἐκ Μαρίας τῆς παρθένου, παθόντα, ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου σταυρωθέντα, θανάτῳ, καὶ ταφέντα, κατελθόντα εἰς τὰ κατώτατα, τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστάντα ἀπὸ τῶν νεκρῶν, ἀνελθόντα εἰς τοὺς οὐράνους, καθεζόμενόν ἐν δεξιᾷ θεοῦ πατρὸς παντοδυνάμου, ἐκείθεν ἐρχόμενον κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς.</p>
<p>Credo in SPIRITUM SANCTUM; Sanctam ecclesiam catholicam; Sanctorum communionem; Remissionem peccatorum; Carnis resurrectionem; Vitam aeternam. Amen.</p>	<p>Πιστεύω εἰς τὸ ΠΝΕΥΜΑ ΤΟ ἍΓΙΟΝ, ἄγιαν καθολικὴν ἐκκλησίαν, ἀγίων κοινωνίαν, ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, σαρκὸς ἀνάστασιν, ζῶην αἰώνιον. Ἀμήν.</p>

Alvorens 'n interpretasie gemaak kan word van die frase κατελθόντα εἰς τὰ κατώτατα, word verwysings in die Nuwe Testament na die "onderwêreld" bestudeer.

3. Nuwe-Testamentiese verwysings na die "onderwêreld"

Ten einde alle verwysings in die Nuwe Testament na die "onderwêreld" te bestudeer word die relevante Griekse woorde binne die semantiese velde "geographical objects and features" (sien veld nommer 1 in Nida & Louw, 1988) en "spacial position" (sien veld nommer 83 in Nida & Louw, 1989), bestudeer. Die Griekse woorde wat in hierdie velde figureer, is die volgende: ἄδης (sien Nida & Louw, 1989: veld 1.19), καταχθόνιος (sien Nida & Louw, 1989: veld 1.17) en κατώτερος (Nida & Louw, 1989: veld 83.54).

1 Die teks is ook beskikbaar in Hahn en Hahn (1962:29-31) en Curtis (1911:64).

3.1 Hades (ᾅδης)

Griekse teks	1933/53-Vertaling	1983-Vertaling
ἕως ᾅδου καταβήση	Matt. 11:23: "jy sal tot die dodelyk toe neergestort word ..."	"... jy sal tot in die dodelyk afdaal".
πύλαι ᾅδου οὐ κατασχύσουσιν αὐτήν	Matt. 16:18: "en die poorte van die dodelyk sal dit nie oorweeldig nie."	"... en die magte van die dodelyk sal dit nie oorweeldig nie."
ἕως τοῦ ᾅδου καταβήση	Luk. 10:15: "jy sal tot die dodelyk toe neergestort word".	"... jy sal tot in die dodelyk afdaal".
ὅτι οὐκ ἐγκαταλείψεις τὴν ψυχὴν μου εἰς ᾅδην οὐδὲ δώσεις τὸν οὐρανόν σου ἰδεῖν διαφθοράν.	Hand. 2:27: "Want U sal my siel nie aan die dodelyk oorlaat of u Heilige oorgee om verderwing te sien nie."	"... want U sal my nie aan die dodelyk oorlaat nie; U sal nie toelaat dat U troue dienaar vergaan nie."
προῦθὼν ἐλάλησεν περὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ ὅτι οὐτε ἐγκαταλείψθη εἰς ᾅδην οὐτε ἡ σὰρξ αὐτοῦ εἶδεν διαφθοράν.	Hand. 2:31: "... het hy, omdat hy dit vooruit gesien het, gespreek van die opstanding van Christus, dat sy siel nie in die dodelyk verlaat is en sy vlees ook nie verderwing gesien het nie."	"Daarom het hy die opstanding van die Christus vooruit gesien en gesê: Hy is nie aan die dodelyk oorgelaat nie, en sy liggaam het nie vergaan nie."
καὶ ὁ ᾅδης ἠκολούθη μετ' αὐτοῦ	Op. 6:8: "... en die dodelyk het hom gevolg."	"... en die dodelyk het agter hom aan gegaan".
ὁ θάνατος καὶ ὁ ᾅδης ἔδωκαν τοὺς νεκροὺς τοὺς ἐν αὐτοῖς	Op. 20:13: "... en die dood en die dodelyk het die dode gegee wat daarin was ..."	"... en die dood en die dodelyk het die dooies teruggegee wat in hulle was ..."
ὁ θάνατος καὶ ὁ ᾅδης ἐβλήθησαν εἰς τὴν λίμνην τοῦ πυρός	Op. 20:14: "En die dood en die dodelyk is in die poel van vuur gewerp".	"Toe is die dood en die dodelyk in die vuurpoel gegooi".

3.2 Kafachthonios (καταχθόνιος)

Griekse teks	1933/53-Vertaling	1983-Vertaling
ἵνα ... πᾶν γόνυ κάμψη ἐπουρανίων καὶ ἐπίγειων καὶ καταχθονίων	Fil. 2:10: "... sodat in die Naam van Jesus sou buig elke knie van die wat in die hemel en die wat op die aarde en die wat onder die aarde is ..."	"... sodat in die Naam van Jesus elkeen wat in die hemel en op die aarde en onder die aarde is, die knie sou buig".

3.3 Katooferos (κατώτερος)

Griekse teks	1933/53-Vertaling	1983-Vertaling
εἰ μὴ ὅτι καὶ κατέβη εἰς τὰ κατώτερα μέρη τῆς γῆς	Ef. 4:9: "... wat beteken dit anders as dat Hy ook eers neergedaal het in die onderste dele van die aarde?"	"... veronderstel tog dat Hy eers neergedaal het na wat laer is, naamlik na die aarde toe".

Dit is opmerklik dat die vorm "κατώτερα" in die Apostoliese Geloofsbelijdenis voorkom, maar nie in die Nuwe Testament nie. Die woord stem egter grootliks ooreen met "κατώτερος" wat wel in die Nuwe Testament voorkom. Louw en Nida (1989:720) dui die betekenis van "κατώτερος" aan as "pertaining to being in a position below a point of orientation", en gee dan dié vertaalmootikthede: "low, lower". Die verskil tussen die twee is net 'n klemtoonverskil: "κατώτερος" verwys na die "die dele verder onder toe", en "κατώτερα" na die "heel onderste dele".

In Engelse vertalings van die Nuwe Testament word die Griekse woord ᾅδης heel dikwels en baie misleidend vertaal met "heil" (wat eerder 'n vertaling is van γέννα soos byvoorbeeld gevind word in Luk. 12:5). "Hades" verwys na die plek waar die dooies hulle bevind, maar verwys nie noodwendig na 'n plek van oordeel vir die sondige gestorwenes nie. In die antieke Griekse godsdiens was Hades die god van die onderwêreld, maar die term word merendeels gebruik om sy ryk, die onderwêreld aan te dui (Freedman, 1992:14). Hades verwys dus na 'n plek waarheen iemand afgaan, en dui op die laagste dieptes in kontras met die hoogste hemele (Matt. 11:23; Luk. 10:15) (Freedman, 1992:104).

Wat bekend is by die skrywers van die Nuwe Testament, is die feit dat almal wat sterf, na die dodelyk gaan. Dit was trouens 'n opvatting wat

vanaf die vroegste tye gehuldig was, 'n wetmatigheid wat aan die feit van sterf verbonde was (Du Toit, 1971:206). Du Toit (1971:206-207) skryf verder dat die Nuwe Testament niks meer leer as die feit dat Christus in die doderyk was nie, terwyl die fokus onomwonde op kruis en opstanding is; die *descensus* kom glad nie ter sprake nie. Die geheel van die bevrydende en versoenende daad van God word betrek op die kruis en opstanding (en nie op die tyd daartussen nie), en op die verantwoordelikhed van die mens en die geleentheid tot bekering tydens die aardse lewe voor die dood.

4. Die frase *κατελθόντα εἰς τὰ κατώτατα*

4.1 Die oorsprong

4.1.1 Die frase in voor-*Textus Receptus*-manuskripte

Die frase *κατελθόντα εἰς τὰ κατώτατα* lees soos volg in die verskillende manuskripte wat aan die *Textus Receptus* (c. 750) vooratgaan (Schaff, 1877:45-51; Hahn & Hahn, 1962:23-85):

In Italiaanse Kerke

- * Forma Romana Vetus (c.341) : Kom nie voor
- * Ou Italiaanse Vorm (c.350) : Kom nie voor
- * Augustinus (354-430) : Kom nie voor
- * Marcellus van Ankura (c.341) : Kom nie voor (Grieks)
- * Rufinus (self) (c.390) : Kom nie voor
- * Rufinus² (c.390) : descendit in inferna
- * Maximus Taurinensis (c.450) : Kom nie voor
- * Petrus Chrusologus (c.450) : Kom nie voor
- * Niketas van Aquileia (c.450) : Kom nie voor
- * Gregorius Magnus (c.500) : Kom nie voor
- * Venantius Fortunatus (c.570) : descendit ad infernum
- * Psalterium regis Ethelstani (c.596) : Kom nie voor (Grieks)
- * Tractatus Symboli (c.650) : Kom nie voor
- * Codex Laudianus (c.700) : Kom nie voor

2 Rufinus (1849:356) skryf die volgende oor die artikel in die belydenisskrif wat in Aquileia gebruik is: Sciendum sane est quod in Ecclesiae Romanae Symbolo non habetur additum "Descendit ad inferna": Sed neque in Orientis Ecclesis habetur hic sermo: vis tamen verbi eadem videtur esse in eo quod "sepulchrum" dicitur. (Daar moet verseker besef word dat in die simbool(sme) van die Romeinse Kerk, die byvoeging "Hy het neergedaald na die hel" nie geld nie. Maar hierdie frase geld ook nie in die kerke van die Ooste nie: die betekenis van die woord blyk egter dieselfde te wees as dié van "om begrawe te wees".) Schaff (1877b) oordeel dat Rufinus se interpretasie nie geldig is nie.

In Afrika-Kerke

- * Tertullianus (c.200) : Kom nie voor
- * Ambrosius (c.350) : Kom nie voor
- * Hippo Regius (c.400) : Kom nie voor
- * Pseudo-Athanasius (c.650) : descendit ad inferna

In Spaanse Kerke

- * Priscillianus (c.380) : Kom nie voor
- * Martinus Bracara (c.570) : descendit ad inferna
- * Idefonsus van Toledo (c.650) : descendit ad inferna

In Galliese Kerke

- * Phoebadius van Aginnum (c.350) : Kom nie voor
- * Victricius van Rotomagum (c.400) : Kom nie voor
- * Faustus van Riez (c.480) : Kom nie voor
- * Caesarius of Arles (c.540) : credite eum ad inferna descendisse
- * Gregorius van Tours (c.590) : Kom nie voor
- * Expositio fidei (c.650) : Kom nie voor
- * Pseudo-Augustinus (c.650) : descendit ad infernum
- * Sacramentarium Gallicanum (c.650) : descendit ad inferna

Britse Kerke

- * Ou Ierse Kerk (c.650) : descendit ad inferos

Textus Receptus

- * *Textus Receptus* (Latyn) (c.750) : descendit ad inferna
- * *Textus Receptus* (Grieks) (c.750) : κατελθόντα εἰς τὰ κατώτατα

4.1.2 'n Konstruksie van die tekstuele geskiedenis van die frase

Die voorafgaande opsomming laat blyk dat die eerste bekende voorkoms van die frase te vind is in die opmerking wat Rufinus maak oor die belydenisskrif wat in Aquileia gebruik is (vgl. ook Kelly, 1972:378; Schaff, 1877:46; Curtis, 1911:62; Lietzmann, 1935:12; Kattenbusch, 1962b:896, 898). Dit blyk dus dat Rufinus (1849:356) se opmerking dat die frase nie gevind kan word in die *Ou Roomse Belydenis* of in Oosterse formuleringe nie, geldig is.

Die opsomming wys ook dat die frase nie voorkom in die enigste twee bestaande Griekse tekste wat die *Textus Receptus* vooratgaan nie, naamlik dié van Marcellus van Ankura (c. 341) en dié van *Psalterium regis Ethelstani* (c. 596).

Die eerste volgende verskyning is in die sesde eeu, naamlik in die teks van Caesarius van Arles (c. 540). Die woorde *ad inferna* in teenstelling met *in inferna* of *ad infernum* is kennelik van die begin af oorheersend.

Die eerste voorkoms van *ad inferos* is in die teks van die Ou Ierse Kerk (c. 650). Schaff (1877b:46; 1877b:21) en Kattenbusch (1962b:898) noem dat ander Latynse manuskripte ook *ad inferos* (tot die inwoners van die geestelike wêreld) het – in ooreenstemming met die belydenisskrif van Athanasius.

Rufinus het self nie baie lig om op die invoeging van die frase te werp nie. Hy (1849:356) merk slegs op – soos reeds uitgewys – dat dit sins insiens niks anders beteken as *begrawe* nie.

Die bestudering van ander belydenisskrifte werp ietwat lig. Kelly (1972:290, 378), Kattenbusch (1962b:896) en Schaff (1877:46) is dit eens dat die eerste keer dat hierdie frase in 'n belydenisskrif voorkom, in die vierde artikel van Sirmium (359 n.C.) is:³

σταυρωθέντα καὶ αποθανόντα καὶ εἰς τὰ καταχθόνια καταβόντα, καὶ ἐκεῖσε οἱ κονομήσαντα, ὃν πύλωροι ἄδου ἰδόντες ἐφρίξαν, καὶ ἀναστάντα ἐκ νεκρῶν τῆ τρίτῃ ἡμέρᾳ	... Wat gekruisig is en gesterwe het en na die hel neergedaald het, en daar orde op sake gestel, vir Wie die hekwagters van die hel gesien en gebewe het, en Wat op die derde dag tussen die dooles uit opgestaan het ...
--	---

Die sinodes van Nikea (359) en Konstantinopel (360) het belydenisskrifte met soortgelyke stellings maar ietwat gewysigde artikels gepubliseer (Kelly, 1972:378). Die sinode by Nikea (359) het die volgende frase aanvaar (Kattenbusch, 1962 (2):896) (veranderings van die Sirmium-belydenisskrif is onderstreep):

ἀποθανόντα καὶ ταπέντα καὶ εἰς τὰ καταχθόνια καταβόντα, ὃν αὐτὸς ὁ ἄδης ἔτρόμασε, καὶ ἀνεβόντα ἀπὸ τῶν νεκρῶν τῆ τρίτῃ ἡμέρᾳ	... wat gesterf het, en begrawe is en neergedaald het na die laer wêreld, vir Wie die hel self gebewe het, en Wat op die derde dag opgekrom het tussen die dooles uit ...
--	---

3 Die Griekse teks is aangehaal uit Kelly (1972:289). Die Afrikaanse vertaling is self gedoen.

Die Sinode van Konstantinopel (360) het die volgende bewoording aanvaar (Kelly 1972:289; Kattenbusch 1962 (2):896):

σταυρωθέντα καὶ αποθανόντα καὶ ταπέντα καὶ εἰς τὰ καταχθόνια καταβόντα, ὃν αὐτὸς ὁ ἄδης ἐφρίξεν, ὅστις καὶ ἀνέστη ἀπὸ τῶν νεκρῶν τῆ τρίτῃ ἡμέρᾳ	... Wat gekruisig is en gesterwe het en begrawe is en neergedaald het na die laer wêreld, vir Wie ook die hel self gesidder het, en Wat op die derde dag opgestaan het tussen die dooles uit
---	---

Insigelyks is daar getuienis wat daarop dui dat die frase *wat neergedaald het* vroeg reeds in die Ooste in belydenisskrifte opgeneem is. Kelly (1972:378-379) merk byvoorbeeld die volgende aan:

- Die Siriese *Didascalia*, wat belydenistaal weerspieël: "... en in vrede vertrek het, om vir Abraham, Isak en Jakob en al die gelowiges te preek oor die einde van die wêreld en die opstanding van die dooles".
- Die belydenis van Aphraates, die Persiese wyse wat die volgende artikel insluit: "... Wat neergedaald het na die plek van die dooles." Verwysing na *neerdaling* kom tot agt keer toe in sy werk voor.
- Die derde-eeuse *Handelinge van Tomas* het twee verwysings na die *neerdaling*.
- 'n Paar ander Siriese belydenisskrifte wat die frase enkele kere bevat.

Kelly (1972:379) kom tot die gevolgtrekking dat, alhoewel dit nooit aanklank gevind het in Oosterse belydenisskrifte (uitsluitend Kurillos van Jerusalem) nie, dit baie moontlik is dat die Weste die formulering onder Oosterse invloed aanvaar het. Dit sou baie vroeg al moes plaasgevind het, lank voor die *Textus Receptus* geïk is, want die latere Oosterse belydenisskrifte het, in plaas van εἰς τὰ κατώτατα eerder εἰς ἄδου of εἰς τὸν ἄδην gebruik (*na Hades*). Schaff (1877:46) is waarskynlik reg met sy argument dat, alhoewel hierdie frase nie in die ouer belydenisskrifte voorkom nie, dit tog deur die gelowiges geglo is.

Die volgende is 'n oorsigtelike konstruksie van die geskiedenis: Alhoewel die *neerdaling*-frase nie in een van die ouer belydenisskrifte voorkom nie, is dit vroeg reeds deur gelowiges geglo. Die feit dit eers so laat formeel in die belydenisskrif opgeneem is, dui op die volgende: die frase was aanvanklik nie ingesluit nie omdat dit – soos Rufinus in sy kommentaar op die Belydenis van Aquileia meld – as 'n tautologie van *mortuus et sepultus* geïnterpreteer is. Geleidelik is die frase egter

geherinterpreteer, naamlik om dieselfde te beteken as εἰς ἄδου / εἰς τὸν ᾗδου.

Schaff (1877:46) is waarskynlik reg dat die frase ná die vyfde eeu, nadat die interpretasieverandering ingetree het, dit op grond van die Belydenis van Aquileia in die Roomse Belydenis ingesluit is.

4.2 Motiewe vir die insluiting van die frase

In sy bespreking van die veranderinge in die *Ou Roomse Belydenis* in die *Textus Receptus* van die *Apostoliese Geloofsbelijdenis*, stel Kelly (1972:378) dat die insluiting van *descendit ad inferna* die een verandering is wat regtig iets substansiëels byvoeg by die belydenisskrif. Hy noem ook dat dit moeilike eksegetiese probleme teweegbring.

Indien die motiewe vir die insluiting van die frase vasgestel kan word, mag dit die hedendaagse interpreteerder in staat stel om 'n geldige historiese interpretasie te maak.

4.2.1 Polemiese motief ontbreek aanvanklik

Kelly (1972:382-383) is waarskynlik reg dat die insluiting van die frase nie dui op 'n anti-Apollinariëse standpunt of op 'n ondersteuning van die *vaevuur*-teorie nie. Die enigste moontlike polemiese motief (wat Kelly tereg as onwaarskynlik afmaak), is dat die werklikheid van die dood van Jesus teenoor die Doketisme beklemtoon word. Indien aanvaar word dat die frase aanvanklik in 'n Sories-sprekende omgewing ingesluit is, was die frase waarskynlik gesien as bloot 'n verdere uitbouing van die *dood en begrawe*-gedagte (vgl. Kelly, 1972:383). Toe die Weste dit oorneem het, was daar egter waarskynlik ander motiewe teenwoordig, soos Kelly (1972:383) tereg argumenteer.

4.2.2 'n Leerstellige verskuiving

Kelly (1972:383) wys verder daarop dat teen die tyd wat hierdie frase in belydenisskrifte begin verskyn het, die ou leerstelling van Christus se besoek aan die aartsvaders al begin vervaag het. In die plek daarvan is Christus se "reis" verstaan as simbolies van sy oorwinning oor Satan en die dood, en dus van sy redding van die mensdom.

4.2.3 'n Blote nader omskrywing van die voorafgaande frase?

Harnack (1949:243) is baie uitgesproke oor hierdie invoeging. Hy argumenteer dat al die toevoegings (behalwe die frase *descendit ad inferos* en nog een ander frase) in die *Ou Roomse Belydenisskrif*, blote nader omskrywings is van bestaande frases van die Belydenisskrif.

Hierdie toevoegings verander dus nie die aard van die Belydenisskrif nie, maar bevat slegs die algemene geloof van die kerk – selfs die kerk van die tweede eeu. Hy stel verder dat hierdie toevoegings reeds aan die einde van die tweede eeu bekend was in die Weste, alhoewel hulle nog nie 'n vaste plek gevind het in enige van die streeksbelydenisskrifte nie. Oor die *neerdaal*-frase (en die enkele ander frase) oordeel hy egter anders: omdat hulle nuwe betekenis toevoeg, behoort hulle nooit ingesluit te gewees het nie.

Ons is dit nie heeltemal eens met Harnack nie. Hy laat nie genoeg ruimte vir die moontlikheid dat die aanvanklike uitsluiting van die frase – terwyl dit tog in die kerk geglo is, soos hy erken – gemotiveer is deur die feit dat dit geïnterpreteer is as 'n blote tautologie van *mortuus et sepultus* nie. Dit was eers toe daar 'n verskuiving in die interpretasie van die frase gekom het, dat dit ingesluit is. Die feit dat daar geen bewys is van teenkanten teen die uiteindelijke insluiting van die frase nie, dui daarop dat die verskuiving in interpretasie waarskynlik stadig plaasgevind het.

Anders as Harnack lyk dit dus vir ons geldig om te aanvaar dat dit aanvanklik as 'n blote nader verklaring van die vorige frase geïnterpreteer is, en daarom nie ingesluit is nie. Insluiting het egter noodsaaklik geword toe die frase 'n nuwe leerstellige inhoud gekry het.

5. Interpretasie van die frase

5.1 Onderskei historiese en dogmatiese interpretasie

In die historiese interpretasie van die *Apostoliese Geloofsbelijdenis* kan nie maar simplisties met verwysing na die Nuwe Testament gewerk word nie. Daardie dele wat kom uit die *Ou Roomse Belydenis* moet geïnterpreteer word ook in terme van die teologie van die na-apostoliese tyd (so ook Harnack, 1949:243). Dieselfde geld vir die verskillende byvoegings tot die oerbelydenisskrif. Vir 'n historiese interpretasie is dit noodsaaklik om vas te stel wanneer, waar en onder watter omstandighede elke frase sy eerste verskyning maak. Wanneer dit duidelik is dat die byvoeging 'n blote uitbreiding van 'n onderdeel van die belydenisskrif is, is hierdie historiese plasing natuurlik minder belangrik.

Hierbo (4.1.2) het ons geargumenteer dat *κατέλθοντα εἰς τὰ κατώτατα* – ten minste in die post-derde-eeuse era – nie 'n organiese nader verklaring van die voorafgaande frase is nie. Dit is daarom van die uiterste belang om te onderskei tussen 'n historiese en 'n dogmatiese interpretasie.

5.2 Historiese interpretasie

Kommentaar deur kerkvaders verskaf waardevolle inligting om die bostaande konstruksies verder te verifieer.

5.2.1 Kerkvaders uit die tweede eeu

5.2.1.1 Ignatius van Antiogië

Ignatius van Antiogië (*Epistole pros Magnesion*, 9; kyk Ignatius van Antiogië, 1844) oordeel dat Christus in die doderyk was en daar dooies opgewek het:

<p>πρός ἡμεῖς δυννησόμεθα ζῆσαι χάρις αὐτοῦ, οὐ καὶ οἱ προφήται μαθηταὶ ὄντες τῆ πνεύματι ὡς διδάσκαλον αὐτὸν προσεδόκουν· Καὶ διὰ τούτο, ὃν δικαίως ἀνέμενον, παρῶν ἤγειρεν αὐτοὺς ἐκ νεκρῶν.</p>	<p>Hoe sal ons sonder Hom kan lewe, van wie ook die profete volgende was, hulle wat deur die Gees Hom as Leraar vooruitgesien het? En om hierdie rede het Hy op Wie hulle in geregtigheid gewag het, hulle opgewek tussen die dooies uit, toe Hy aangekom het.</p>
--	--

5.2.1.2 Irenaeus

Irenaeus (*Kata Haireseos*, 4.27.2; kyk Irenaeus, 1944) noem dat die Here na onderaardse plekke afgedaal het om die ewangelië te bring; Hy het daar verkondig dat vergewing van sondes vir die gelowiges bestaan. Daar is dus by hom sprake van vergewing van sondes in die doderyk.

<p>Et propter hoc Dominum in ea, quae sunt sub terra, descendisse, evangelizantem et illis adventum suum, remissione peccatorum exsistente his qui credunt in eum.</p>	<p>En daarom het dit ook gebeur dat die Here afgedaal het na die plekke onder die aarde, om ook aan hulle die blydschap van sy koms te berig, dat daar vergewing van sondes is vir wie in Hom glo.</p>
--	--

Irenaeus (*Kata Haireseos*, 4.20.4) haal ook die profeet Jesaja aan oor Christus se neerdaling na die onderwêreld (die aanhaling uit Jesaja is egter onopspoorbaar):

<p>Isaias ait: Et commemoratus est Dominus sanctus Israel mortuorum suorum, qui dormierant in terra sepelitanis: et descendit ad eos evangelizare salutem que est ab eo, ut salvaret eos.</p>	<p>Jesaja sê: "En die Here, die Heilige van Israel is onthou as (die Here) van sy eie gestorwenes, wat reeds ontslaap het in die grond van die graf: en Hy het neergedaal na hulle om redding te verkondig, en dat dit deur Hom is, sodat Hy hulle kan red".</p>
---	--

Dit lyk asof sy beeld van die onderwêreld die volgende is: 'n binnestee deel van die aarde wat deur die aarde self oordek en omsluit word, byna soos wat 'n graf 'n doolie omsluit (*terra sepelitanis*). Irenaeus (*Kata Haireseos* 5.31.1) is verder van mening dat Christus neergedaal het om die geeste van die dooies te gaan red, en dat Hy dit ook gedoen nadat Hy drie dae daar vertoef het:

<p>Nunc autem tribus diebus conversatus est ubi erant mortui, quem admodium propheta ait de eo: Commemoratus est Dominus sanctorum mortuorum suorum, eorum qui ante dormierunt in terra sepelitanis, et descendit ad eos, extrahere eos et salvare eos. Et ipse autem Dominus: Quem-admodum, ait, Jonas in ventre ceti tres dies, et tres noctes mansit, sic erit et Filius hominis in corde terrae. Sed et Apostolus ait: Ascendit autem, quid est, nisi quia et descendit in inferiora terrae? Hoc et David in eum prophetans dixit: Eripuisti animam meam ex inferno inferiori.</p>	<p>Nou het Hy egter drie dae lank deurgebring waar die dooies was, soos wat die profeet van Hom sê: "Hy is onthou as die Here van sy gestorwe gelowiges, wat vroeër ontslaap het in die aarde van begraving, en na hulle neergedaal om hulle daaruit te haal en hulle te verlos". En die Here het self gesê: "Net soos Jona drie dae en drie nagte in die buik van die groot vis was, so sal die Seun van die mens ook in die hart van die aarde wees". Maar ook die apostel sê: "Hy het opgevaar; wat is dit anders as dat Hy ook eers neergedaal het na die onderste dele van die aarde?" Ook Dawid het dit in 'n profesie van Hom gesê: "En U het my gees uit die diepe doderyk gered".</p>
--	--

Op nog 'n plek (*Kata Haireseos*, 4.27.2) praat Irenaeus oor die vergewing in die doderyk en dié wat deel daaraan kry:

<p>Et propter hoc Dominum in ea, quae sunt sub terra, descendisse, evangelizantem et illis adventum suum, remissione peccatorum exsistente his qui credunt in eum. Crediderunt autem in eum omnes qui sperabant in eum, id est qui adventum eius praenuntiaverunt, et dispositionibus eius servierunt, justi, et prophetae, et patriarchae quibus similiter ut nobis remisit peccata, quae non oportet nos imputare his, si quominus contemnimus gratiam Dei.</p>	<p>En nou aangaande die feit dat die Here na hulle neergedaal het, wat onder die aarde is, en aan hulle sy koms verkondig met die vergiffenis van sondes aan diegene wat in Hom glo. Almal egter wat in Hom geglo het, wat op Hom gehoop het, dit is diegene wat sy koms vooraf aangekondig het, en aan sy insettinge onderdanig was, die regverdige en die profete, en die aartsvaders: Hy het hulle sondes net soos ons s'n vergewe, en ons behoort hulle die sonde nie toe te reken nie, sodat ons nie daik die genade van God verag nie.</p>
---	--

5.2.1.3 Samevatting

Rufinus (1849:356) se interpretasie van die frase as identies met *sepultus*, is skynbaar tipies van dié van die eerste eeu. Die frase wil niks meer sê as dat Christus in 'n staat van dood verkeer het nie. Om dood te gaan was om na τὰ κατέρατα te gaan. Dit word gestaaf deur die geskrifte van die vroeë kerkvaders (sien ook Nederduitse Gereformeerde Kerk, 1986a:103).

Dit is duidelik dat die verskuiwing geleidelik was. Die vroeë kerk beskou die neerdaling as die oorgang tussen Christus se staat van vernedering en die staat van sy verheerliking (Schaff, 1877:46). Die neerdaling is geïnterpreteer as daad waardeer Christus na die kruisiging Homself aan al die geeste van die ontslapenes vertoon het (Luk. 23:43; Hand. 2:27; 1 Pet. 3:18, 19; 4:6; vgl. Ef. 4:8, 9; Kol. 2:15; Fil. 2:10; Op. 1:18).

5.2.2 Vanaf die derde eeu

5.2.2.1 Tertullianus (derde eeu)

Tertullianus (*De Anima*, LV.2; kyk Tertullianus, 1954) skryf dat Christus neergedaal het na Hades om daar die aartsvaders sy deelgenote te maak. Hieruit kan dus ook afgelei word dat die gelowiges ook in Hades is:

Quodsi Christus deus, quia et homo, mortuus secundum scripturas et sepultus secundum eandem, huic quoque legi satisfecit forma humanae mortis apud inferos functus, nec ante ascendit in sublimiora caelorum quam descendit in inferiora terrarum, ut illic patriarchas et prophetas compotes sui faceret, habes et regionem inferum subterraneam credere et illos cubito pellere qui saetis superbe non putent animas fidelium inferis dignas, servi super dominum et discipuli super magistrum, aspernati, si forte, in Abrahæ sinu expectandae resurrectionis solacium capere.

Aangesien Christus God is wat ook mens is, het Hy gesterwe volgens die Skrifte en is Hy begrawe volgens dieselfde Skrifte. Hy het aan die wet voldoen deur by diegene in die onderwêreld in die gedaante van 'n menslike dood te verkeer. Hy het nie na die hoër hemelstreek opgevaar voordat Hy na die laere dele van die aarde neergedaal het nie, om daar die aartsvaders en die profete deelgenote van Hom te maak. Op grond van dit alles glo ons aan 'n lae onderaardse streek, en verag ons diegene wat vermetel meen dat die geeste van die gelowiges die onderwêreld nie waardig is nie. Slawe belangriker as hulle baas, leerlinge belangriker as hulle onderwyser is diegene wat in smaad in die skoot van Abraham geval het sonder om die reddende opwekking af te wag.

5.2.2.2 Klemens van Alexandrië (derde eeu)

Klemens van Alexandrië (1844) verwys spesifiek na 1 Petrus 3:19. Hy sê dat die doderyk Christus nie gesien het nie, maar slegs sy stem gehoor het en hy motiveer dit met 'n aanhaling wat ooreenstem met Job 28:22 en Deuteronomium 4:12. Volgens hom maak die Skrif duidelik dat die evangelie verkondig is aan sowel dié wat in die sondvloed omgekrom het, as aan dié in die gevangenis. Hy gaan egter verder deur te sê dat ook die dissipels die evangelie aan almal in die doderyk verkondig het in navolging van Christus. Hy is nie seker of Christus die evangelie aan almal of net aan die Jode verkondig het nie, maar sê dat daar toe vir almal 'n geleentheid tot bekering was. Die geeste in die doderyk was in staat om hulle makliker te bekeer as op aarde, omdat hulle daar vrygemaak is van hulle liggaamlike begeertes. Hulle kan nou die evangelie baie suiwerder begryp. Klemens sê voorts dat bekering in die doderyk nie onmoontlik is nie, omdat Christus die "Krag van God" is. God red met regverdigheid en gelykheid hier en op ander plekke, want sy werksame krag is oral teenwoordig. Maar, laat Klemens self praat (*Stromateis*, 6.6):

Διόπερ ὁ Κύριος εὐηγγελίσαστο καὶ τοῖς ἐν ᾄδου. φησι γὰρ ὁ Ἰσραὴλ (Λέγει ὁ ῥῆθις τῆ ἀποκάλυψις: Ἐῖδος μὲν αὐτοῦ οὐκ εἶδομεν, φωνὴν δὲ αὐτοῦ ἤκουσαμεν.) ... οὐχὶ ἠρλουσὶν εὐηγγελίσθη τὸν Κύριον τοῦ τε ἀπολωλόσιν ἐν τῷ κατακλιμένοις, καὶ τοῖς ἐν(φυλακῇ) τε καὶ (φρουρῶ) συνεχομένοις; Δέδεικται δὲ κὰν τῷ δευτέρῳ Σφραμματεῖ, τοῦς ἀποστόλους, ἀκολούθως τῷ Κυρίῳ, καὶ τοῦς ἐν ᾄδου εὐηγγελισμένους

Daarom het die Here die evangelie verkondig ook aan dié in Hades. Die Skrif verkondig tog: "Hades sê aan die verrietiging: 'Ons het nie sy voorkoms gesien nie, maar ons het sy stem gehoor'". ... Maak hulle nie duidelik dat die Here die evangelie verkondig het aan sowel die wat omgekrom het in die vloed en veral die geboeides, as aan dié wat sowel in die gevangenis as die bewaarplek opgesluit is nie? En dit word ook in die tweede *Stromateis* aangetoon dat die apostels, in navolging van die Here, ook diegene in Hades geëvangelliseer het ...

5.2.2.3 Rufinus (vierde eeu)

Rufinus argumenteer vir die neerdaling na die onderwêreld met verskeie aanhalings uit die Skrif. So kom hy tot die gevolgtrekking dat Christus na die dooies gegaan het om daar te preek vir diegene wat in die dae van Noag ongelowig was. Rufinus lê in die volgende deel (*Expositio Symboli*, 26) veral klem op die feit dat die neerdaling die volbrenging van 'n voorspelling is:

Sed et quod in infernum descendit, evidenter praenuntiatur in Psalmis, ubi dicit: Et in puluerem mortis deduxisti me. Et iterum: Quae utilitas in sanguine meo, dum descendo in corruptionem? Et iterum: Descendi in limum profundum, et non est substantia. Sed et Iohannes dicit: Tu es qui venturus es (in infernum sine dubio) an alium expectamus? Unde et Petrus dicit quia: Christus mortificatus carne, vivificatus autem spiritu, in ipso abit et eis qui in carcere inclusi erant spiritibus, praedicare, qui increduli fuerant in diebus Noe. In quo etiam quid operis in inferno egerit, declaratur. Sed et ipse Dominus per prophetam dicit, tamquam de futuro, quia: Non derelinques animam meam in infernum, nec dabis sanctum tuum videre corruptio-nem. Quod rursus prophetae nihilominus ostendit inpletum, cum dicit: Domine, eduxisti ab inferno animam meam, salvasti me a descendentibus in lacum.

Maar ook die feit dat Hy na die hel neergedaaal het, word duidelik in die Psalms voorspel, waar dit staan: "En U het my tot in die stof van die dood afgelei". En weer: "Watter nut is daar in my lewe, terwyl ek neerdaal na die verderving?" En weer: "Ek het neer-gedaal tot in die modder van die diepte en (daar) is nie substansie nie". Maar ook Johannes sê: "Is U die Een wat sal kom (ongetwyfeld na die hel) of verweg ons 'n ander?" Vandaar sê ook Petrus: "Christus wat as mens doodgemaak is, maar wat lewend gemaak is deur die Gees, het in die Gees neergedaaal om te preek vir die geeste wat in die tronk opgesluit is. Dit is hulle wat ongelowig was in die dae van Noag". Hiermee word verklaar watter taak Hy in die hel verrig het. Maar ook die Here self sê deur sy profeet, as 't ware oor die toekoms: "U sal my gees nie oorgee in die hel nie, en U sal nie toelaat dat u heilige verderwing aanskou nie". Niks minder profeties toon hy weer aan dat dit vervul is, wanneer hy sê: "Here, U het my gees uitgelei uit die hel, U het my gered van diegene wat neerdaal na die dam".

5.2.2.4 Caesarius van Arles (sesde eeu)

Caesarius (*Sermo*, VII.2) meen dat Christus neergedaaal het na die hel om die geeste van die dooies te red:

Et cum scripturas eius rebelli spiritu fragilitas humana contemneret, dignatus est per se ipsum descendere, et nos de tyrannide et de superbia diaboli liberare, et ad veram humilitatem exemplum nos suae mansuetudinis provocare, de potestate etiam antiqui hostis per passionis iniuriam liberare, ad inferna descendere, et antiquos sanctos qui originali peccato obnoxii tenebantur eripere.

Alhoewel menslike swakheid met 'n rebelse gees sy Skrifte verag het, het Hy Hom verwerdig om self neer te daal, om ons te bevry van die tirannie en vermetelheid van die Satan, en om ons aan te spoor tot ware nederigheid deur die voorbeeld van sy beskeidenheid, om ons te bevry van die krag van ons ou vyand deur sy lyding, om neer te daal na die hel om die gelowiges uit die ou tyd te red wat onderwerp is aan die oersonde.

5.2.2.5 Samevatting

Van die derde eeu af is daar 'n geleidelike verandering onder die invloed van Aleksandryse opvattings (Klemens Aleksandrinus en veral Origenes). Die leer oor die neerdaling is aansienlik uitgebrei. Daar ontstaan ook die neiging om te differensieer tussen *Sheol/Hades* (die tydelike bewaarplek van al die dooies, sowel die regverdiges as die onregverdiges [Schaff, 1877:46]) en *Hemel en Gerena* (hel) (die toestand en plek onderskeidelik van ewige geluksaligheid en ewige verlorenheid). Die uiteinde hiervan is dat die aanvanklike oortuiging dat Christus as dooie die doderyk besoek en daar sy oorwinning aangekondig het, nou verruil word vir die oortuiging dat Christus die hel besoek het, en na 'n gevee die oorwinning daar behaal het. Dit word kleurrik vertel in verskillende apokriewe boeke, byvoorbeeld die Evangelie van Nikodemus (voorheen genoem die Handelinge van Pontius Pilatus), veral hoofstuk 13-21 (Anon., 1979:80-89).

Daar is dus 'n groeiende neiging om die neerdaling te sien as onafhanklik van die dood en opstanding van Christus (Nederduits Gereformeerde Kerk, 1986a:104).

5.2.3 Gevolgtrekking

Hierdie oorsig van Patristiese kommentaar oor sake verwant aan die frase *neergedaaal het na die hel*, ondersteun die teoretiese argument dat daar 'n geleidelike leerstellinge verskuiving in die interpretasie van hierdie frase gekom het.

5.2.3.1 Die oorsprong van die frase

Die bestudering van die Kerkvaderkommentaar bevestig Kelly (1972:380) se standpunt dat die frase nie uit heidense mitologie ontstaan het nie. Dit lyk eerder asof dit ontstaan het as verdere uitbouing van Joods-Christelike teorieë oor die toestand van die mens se gees na die dood. Om te sê dat Christus gesterf het of begrawe is, was presies dieselfde as om te sê dat hy na Hades/Sjeol gegaan het.

5.2.3.2 Beskouing van Hades

Hades word beskou as 'n plek waar die geeste van sowel gelowiges as ongelowiges in 'n tussentoestand verkeer tot die terugkeer van Jesus. Die Kerkvaders praat ook daarvan as 'n gevangenis. Sommige beskou dit as 'n gebied wat deur die aarde omsluit word, genoem *die aarde van begraving* (*terra sepelitanis*) (vgl. die uitspraak van Irenaeus hierbo aangehaal in 5.2.1.2). Dit is ook 'n plek van verderwing waar daar nie substansie is nie (vgl. Rufinus). Sommige (nie almal) van die Kerkvaders beskou dit ook as 'n groot dam.

5.2.3.3 Vergifnis van sonde in Hades

Die geleentheid tot vergewing van sondes in Hades geld blykbaar net vir dié wat in die Ou-Testamentiese bedeling gelowiges was en dus nog nie die evangelie gehoor het nie. Die evangelie word dan aan hulle verkondig sodat hulle kan glo en gered word. Die redenasie is dat God regverdig is, en daarom nie mense wat nog nie die evangelie gehoor het, sonder meer sal veroordeel nie.

5.2.3.4 Die tyd wanneer Christus sou neerdaal

Die Kerkvadercommentare wat geraadpleeg is, bevestig Kelly (1972: 379) se standpunt dat daar van die vroegste tye af die oortuiging was dat Christus die tyd tussen sy dood aan die kruis en sy opstanding in die onderwêreld deurgebring het.

5.2.3.5 Doel van Christus se neerdaling

Uit die geraadpleegde Kerkvaderkommentaar blyk dit dat daar twee beskouings hieroor is (vgl. ook Kelly, 1972:380-381):

- Christus het die evangelie van verlossing gaan preek aan al die geeste van die afgestorwenes uit die Ou-Testamentiese bedeling. Die doel van die prediking was om bekering moontlik te maak, nie net vir gehoorsames uit die ou bedeling nie, maar vir almal.

- Christus het vir die geeste van die gehoorsames uit die Ou-Testamentiese bedeling sy oorwinning en hulle gevolglike verlossing gaan aankondig .

5.2.3.6 Die wyse van Christus se neerdaling

Christus het na sy sterwe aan die kruis neergedaal na Hades. Oor die wyse is daar egter verskil. Klemens meen op grond van tekste uit die Ou Testament dat diegene in Hades net sy stem gehoor het en Hom nie self gesien het nie. Hulle het tot bekering gekom op grond van die wonderlike stem.

5.2.3.7 Die aanvang van Christus se verheerliking?

Daar word gewoonlik gemeen dat die verheerliking begin met Christus se opstanding uit die dood. Die neerdaling na die onderwêreld is egter volgens die geraadpleegde Kerkvaders reeds die begin van Christus se verheerliking. Christus het as *oorwinnaar* na die doderyk gegaan, om ook daar verlossing te bring.

5.2.3.8 Gevolgtrekking saamgevat

Aanvanklik, voor die *neerdaling*-frase formeel deel van die *Apostoliese Geloofsbelijdenis* geword het, het die frase niks anders gesê as die voorafgaande *gestorf-* en *begrawe*-frases nie. Teen die tyd dat die neerdaling egter 'n aanvaarde frase in die belydenisskrif geword het, is 'n nuwe konnotasie daaraan geheg, naamlik dat bely word dat Jesus die hel en die heerser van die onderwêreld aan Hom gaan onderwerp het (vgl. ook Kelly, 1972:381).

Ons teoretiese argument is dat dit juis toe was, wat dit nodig geword het om die frase in die *Apostoliese Geloofsbelijdenis* op te neem.

5.3 Dogmatiese interpretasie

Calvyn (1986:671,672) interpreteer die frase suiwer dogmadies, dit wil sê sonder enige verrekening van die sosiohistoriese konteks van hierdie laat toegevoegde frase. Hy (1986:672) is van oordeel dat die frase 'n naderre verklaring van die voorafgaande een is. Hy interpreteer dus die frase dogmadies, en maak dit sodoende leerstellig aanvaarbaar. Hy skryf: "As daar dus gesê word dat Hy na die hel neergedaal het, is dit nie iets eienaardigs nie, aangesien Hy die dood verduur het wat God in sy toorn op sondaars lê". Hy (1986:672) voeg by dat dit onbeduidend en belanglik is om beswaar te maak dat die volgorde van gebeure op hierdie wyse verdraai word. Sy argument is soos volg: Die frase "wat begrawe is" verduidelik wat Christus ten aanskoue van die mens gely het: sy liggaam

word gegee as die prys van die verlossing. Die frase "wat neergedaaal het na die hel" voeg dan die onsigbare en onbegryplike oordeel, wat Hy voor God gedra het, by. Die doel daarvan is dat ons kan weet dat nie alleen Christus se liggaam as losprys vir ons oorlewer is nie, maar dat daar 'n groter en uitnemender prys was, naamlik dat Hy in sy gees die verskriklike foltering van 'n verdoemde en verlore mens gedra het.

Die Heidelbergse Kategismus (Vraag en Antwoord 44) (Die Gereformeerde Kerke in Suid-Afrika, 1986:535) verduidelik die rede vir die frase soos volg:

... sodat ek in my swaarste aanvegtinge verseker kan wees en myself kan vertroos dat my Here Jesus Christus my deur sy onuitspreeklike angs, smarte en verskrikings wat Hy ook aan sy siel deur sy hele lewe, maar veral aan die kruis gely het, van die helse angs en pyne verlos.

Dit is duidelik dat die Heidelbergse Kategismus dié frase interpreteer as beelde van die felheid en intensiteit van Christus se lyding aan die kruis, waar Hy die pyn van die hel vir sondaars gesmaak het. Pannenberg (1972:90) handhaaf ongeveer dieselfde interpretasie. Hy sê dat die bedoeling van die frase is om 'n meer gedetailleerde beskrywing te gee van wat met Jesus se sterwe gebeur het: Hy het die dood nie net fisiek beleef nie, maar het ook ervaar wat die dood, as 'n gevolg van die sonde, beteken vir die mens as 'n persoon, naamlik die uitsluiting van God en sy verlossing. Hy (Pannenberg, 1972:92-94) gaan verder: die interpretasie van die neerdaling as 'n demonstrasie van Christus se oorwinning aan die een kant, en die interpretasie daarvan as 'n beskrywing van sy lyding, sluit mekaar nie noodwendig uit nie. Albei interpreteer die dood van Jesus. Die plaasvervangende betekenis van die dood van Jesus vind dan uitdrukking in die gedagte dat Hy die hel oorwin het. Van Ruler (1968:99) beskou die frase as 'n metafoor wat die verskillende oortuigings in een formule verbind, naamlik die absoluteitheid van Christus en die verlossing in Hom.

Alhoewel hierdie interpretasies dogmaties geldig is, is dit nie geldige historiese interpretasies van die frase nie. Dit klop nie met die waarskynlike interpretasies wat die insluiting daarvan tydens die vyfde eeu in die *Textus Receptus* veroorsaak het nie. Ten spyte van Calvyn se poging om die probleem weg te verklaar, kan hierdie interpretasies ook nie motiveer waarom die frase kronologies foutief is nie (vgl. ook Schaff, 1877:46).

Hierdie interpretasies gee die *nie-eintlike* betekenis van die frase, en kan nie as 'n argument dien om die frase as 'n deel van die *Apostoliese Geloofsbelijdenis* te aanvaar nie.

6. Gevolgtrekking

6.1 Historiese aanvaarding van die frase

Die skynbaar eenparige polemieklose aanvaarding van die frase vandat dit vir die eerste keer in belydenisskrifte te voorskyn tree, getuig dat die frase, histories beskou, aanvaarbaar is.

Hiervoor is daar egter 'n spesifieke voorwaarde: die huidige interpretasie (en dus vertaling) van die frase moet in ooreenstemming wees met die interpretasie daarvan in die tyd toe dit in die *Apostoliese Geloofsbelijdenis* opgeneem is: Christus se werklike fisiese verskyning ná die kruisiging aan al die geeste van die ontslapenes, wat tegelyk dien as die oorgang tussen Christus se staat van vernedering na sy staat van verheerliking.

Die vertaling "en neergedaaal het na die hel" is dan egter totaal onaanvaarbaar. Die Afrikaanse woord *hel* roep in die gedagte van die moedertaalspreker die plek en toestand van ewige verdoemenis op – 'n konnotasie wat die gelowige bring op een niveau met die verkeerde interpretasie van die derde eeu.⁴

Die woord *hel* is nie 'n geldige vertaling van τὰ κατώτερα nie. Τὰ κατώτερα het hier dieselfde betekenis as αἴδης, die bewaarpiek van al die ontslapenes, sowel die regverdige as die onregverdige (soos die Hebreuse *Sheol*) (so ook Schaff, 1877:46). Die vertaling moet dus nie *hel* wees nie, maar *doderyk*. Dit is die enigste interpretasie en vertaling wat klop met die interpretasie van die frase in die tyd toe dit in die *Apostoliese Geloofsbelijdenis* opgeneem is.

Volgens hierdie interpretasie moet die vertaling van die frase soos volg wees: *En neergedaaal het na die doderyk*.

6.2 Die tekskritiese onhoudbaarheid van die frase

Gemeet aan gewone tekskritiese maatstawwe, moet die frase egter uit die *Apostoliese Geloofsbelijdenis* geskrap word. Dit is 'n baie laat toevoeging tot die belydenisskrif, en die motiewe vir die toevoeging staan nie bo verdenking nie. Om die verleentheid te probeer weg-verklaar, met 'n formulering van die on-eintlike betekenis van die frase, is oneerlik en oneties.

4 Die Nederlandse Gereformeerde Kerk (1986:541) se besluit om die frase te vertaal met die argatise *ter helle neergedaaal* help om die probleem op te los. Dit sê immers niks vir die gewone leser nie, wat dan aangewys is op die dogmatiese verklaring daarvan in die prediking en andersins. Dit is egter nie 'n bevredigende oplossing nie.

Die eerbare en eerlike uitweg is dat die frase *descendit ad inferna* / κατελθόντα εἰς τὰ κατώτατα doodeenvoudig uit die Apostoliese Geloofs-belydenis geskrap word.

6.3 Wat gemaak met die huidige dogmatiese interpretasie?

Die huidige interpretasie van hierdie frase in die Afrikaanse gereformeerde kerke, soos gemanifesteer in byvoorbeeld die Heidelbergse Kategismus (Vraag en Antwoord 44), is, soos reeds uitgewys is, dogmaties geldig. Dit kan egter nie gehandhaaf word as 'n interpretasie en vertaling van *descendit ad inferna* / κατελθόντα εἰς τὰ κατώτατα nie.

Die interpretasie – in teenstelling met die vertaling – kan (en ons dink behoort) behou te word as 'n verduideliking en interpretasie van die vorige frases in die Belydenis, naamlik *passus sub Pontio Pilato*, *crucifixus*, *mortuus* / παθόντα ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου, σταυρωθέντα, θανόντα.

Nog 'n moontlikheid (onses insiens nie aan te beveel nie) is om die frase *descendit ad inferna* / κατελθόντα εἰς τὰ κατώτατα te vervang met 'n nuwe frase wat kan lees: *en helse angs, smarte en verskrikking gely het*.

6.4 Aanbeveling

Dit lyk die beste om die frase *en neergedaaal het na die hel* uit die Apostoliese Geloofsbelydenis te skrap, eensydigs omdat dit 'n laat toevoeging tot die Belydenisskrif is, en andersyds omdat die interpretasie van die frase wat mettertyd inslag gekry het, nie met die Skrif te rym is nie.

Twee probleme moet dan opgelos word: Eerstens sal 'n ekumeniese gesprek moet plaasvind, aangesien hierdie ekumeniese belydenisskrif nie eensydig verander kan word nie. Tweedens moet aandag gegee word aan die voorkoms van hierdie frase in die Heidelbergse Kategismus, naamlik in Sondag 7, Antwoord 23, en Sondag 16, vraag en antwoord 44. 'n Moontlike oplossing is om by hierdie frase 'n voetnoot wat die voorkoms van die frase verduidelik, te plaas. Hierdie voetnoot kan die volgende bewoording hê:

Die frase *en neergedaaal het na die hel* is 'n baie laat byvoeging tot die Apostoliese Geloofsbelydenis, waarskynlik iewers van die einde van die vierde eeu tot die middel van die sewende eeu. Aanvanklik is dit verstaan as 'n beklentoning van die feit dat Jesus gesterf het, met ander woorde dat Hy na die plek van die dooles is. Spoedig is dit letterlik verstaan, naamlik dat Jesus na sy dood na die hel/Gehenna neergedaaal het om die evangelie aan die gelowiges

van die Ou Verbond te bring. In die Reformasie is die frase egter Skriftuurlik verklaar, as synde 'n verwoording van die helse pyne en smart wat Jesus tydens sy hele lewe op aarde gely het.

Bibliografie

- ALBERTS, N. 1987. Neergedaaal na die hel? *Die Kerkblad*:4, Mei 6.
ANON. 1979. The lost books of the Bible. New York: Bell Publishing Company.
CALVYN, J. 1986 [1559]. Institusie van die Christelike Godsdiens. Vertaal deur H.W. Simpson, 1984-1992. 4 dele. Potchefstroom: C.JBF.
CAESARIUS VAN ARLES. 1953. *Sermo VII*. (In Morinn, D. Germani., red. *Caesarii Arelatensis Opera*. Corpus Christianorum Series Latina, I:37-40. Turnhouti: Typographi Brepols Editores Pontificii.)
CURTIS, W.A. 1911. A history of creeds and confessions of faith in Christendom and beyond. Edinburgh: Clark.
DU TOIT, D.A. 1971. "Neergedaaal ter helle ..." uit die geskiedenis van 'n interpretasieprobleem. Kampen: Kok.
FOUCHE, J.H. 1987. Neergedaaal na die hel? *Die Kerkblad*:5, Julie 1.
FREEDMAN, D.N., red. 1992. The Anchor Bible Dictionary. Volumes II and III. USA: Doubleday.
GEREFORMEERDE KERKE IN SUID-AFRIKA. 1961. Handelinge van die vier-en-derdigste nasionale sinodale vergadering. Potchefstroom: Administratiewe Buro van die GKSA.
GEREFORMEERDE KERKE IN SUID-AFRIKA. 1964. Handelinge van die vyf-en-derdigste nasionale sinodale vergadering. Potchefstroom: Administratiewe Buro van die GKSA.
GEREFORMEERDE KERKE IN SUID-AFRIKA. 1982. Handelinge van die een-en-veertigste nasionale sinodale vergadering. Potchefstroom: Administratiewe Buro van die GKSA.
GEREFORMEERDE KERKE IN SUID-AFRIKA. 1985. Handelinge van die twee-en-veertigste nasionale sinodale vergadering. Potchefstroom: Administratiewe Buro van die GKSA.
GEREFORMEERDE KERKE IN SUID-AFRIKA. 1986. Die berymde Psalms en Skrifberymings. Kaapstad: NG Kerkuitgewers.
GEREFORMEERDE KERKE IN SUID-AFRIKA. 1997. Handelinge van die ses-en-veertigste nasionale sinodale vergadering. Potchefstroom: Administratiewe Buro van die GKSA.
GEREFORMEERDE KERKE IN SUID-AFRIKA. 2000. Handelinge van die sewe-en-veertigste nasionale sinodale vergadering. Potchefstroom: Internetpublikasie (www.gksa.org.za).
HAHN, A. & HAHN, G.L. 1962. Bibliothek der Symbole und Glaubensregeln der alten Kirche. Hildesheim: Georg Olms Verlagsbuchhandlung.
HARNACK, A. 1949. Apostles' creed. The New Schaff-Herzog Encyclopedia of religious knowledge. p. 240-243.
IGNATIUS VAN ANTOIGIE. 1844. *Epistole pros Magnesios*. (In Migne, J.P., ed. Patrologia, series Graeca 5. Turnhouti: Typographi Brepols Editores Pontificii.)
IRENAEUS. 1844. *Kata haireseos* 4-5. (In Migne, J.P., ed. Patrologia, series Graeca 7. Turnhouti: Typographi Brepols Editores Pontificii.)
KATTENBUSCH, F. 1962 a+b. Das Apostolische Symbol: Seine Entstehung, sein geschichtlicher Sinn, seine ursprüngliche Stellung im Kultus und in der Theologie der Kirche. Hildesheim: Georg Olms Verlagsbuchhandlung.
Erster Band: Die Grundgestalt des Taufsymbols.

- Zweiter Band: Verbreitung und Bedeutung des Taufsymbols.
KELLY, J.N.D. 1972. Early christian creeds. London : Longman.
KLEMENS VAN ALEXANDRIË. 1844. *Stromateis*. (In Migne, J.P., ed, Patrologia, series Graeca 9. Turnholtii : Typographi Brepols Editores Pontificii.)
LIETZMANN, H. 1935. Symbole der Alten Kirche. Berlin : Verlag von Walter de Gruyter.
LOUW, J.P. & NIDA, E.A. 1989. Greek-English Lexicon of the New Testament based on semantic domains. Volume 1 en 2. Cape Town : Bible Society of South Africa.
NEDERDUIJSE GEREFORMEERDE KERK. 1986a. Agenda vir die sewende vergadering van die Algemene Sinode. Kaapstad : NG Kerk Uitgewers.
NEDERDUIJSE GEREFORMEERDE KERK. 1986b. Handeeling van die sewende vergadering van die Algemene Sinode. Kaapstad : NG Kerk Uitgewers.
PANNENBERG, W. 1972. The Apostles' Creed in the light of today's questions. London : SCM Press.
RUFINUS. 1849. *Commentarius in symbolum apostolorum*. (In Migne, J.P., ed, Patrologiae cursus completus. Paris : Migne. p.335-386.)
SCHAFF, P. 1877a. The creeds of the Greek and Latin churches. London : Hodder & Stoughton.
SCHAFF, P. 1877b. A history of the creeds of Christendom. London : Hodder & Stoughton.
TERTULLIANUS. 1954. *De Anima*. (In Gerlo, A., ed, Tertulliani Opera, II:781-869. Turnholtii : Typographi Brepols Editores Pontificii.)
VAN RULER, A.A. 1968. Ik geloof; De Twaalf artikelen van het geloof in morgenwendingen. Nijkerk : Callenbach.

Kernbegrippe:

Apostoliese Geloofsbelydens

Hades

hel

lyding van Christus

neerdaling na die hel

onderwêreld

Key concepts:

Apostolicum Symbolum

descent to hell

Hades

hell

passion of Christ

underworld

Geloofsverryking te midde van moreel-etiese verwarring in die lig van die kenmotief in 2 Petrus 1:5-7

Douw. G. Breed & G.J.C. Jordaan
Skool vir Bybelwetenskappe & Bybeltale
Potchefstroomse Universiteit vir CHO
POTCHEFSTROOM

E-pos: ontgicj@puknet.puk.ac.za

E-pos: dbreed@spyda.co.za

Abstract

Spiritual enrichment of Christians in the midst of moral-ethical confusion in the present South Africa: the significance of the motif of knowing in 2 Peter 1:5-7

In this article, which deals with the significance of the motif of knowing in 2 Peter 1:5-7 for the present South African context, attention is paid to πίστις and γνῶσις in verses 5-7. This article attempts to indicate that Peter's encouragement of his readers to enrich their belief has special significance for believers in South Africa. Believers should understand that accepted religious beliefs (πίστις) are only a basic virtue. To this virtue they have to add, together with other virtues, the faculty of comprehension (γνῶσις). In South Africa, opposing statements are currently often made about what Scripture teaches concerning moral issues. Believers having this ability of comprehension will be able to judge these statements and arrive at a Biblically-oriented conclusion.

1. Inleiding

1.1 2 Petrus 1:5-7 en die huidige Suid-Afrikaanse konteks

Op moreel-etiese terrein word tans in Suid-Afrika heel dikwels botsende standpunte ingeneem. Propageerders van hierdie botsende standpunte beroep hulle soms op die Skrif. As voorbeeld kan die volgende genoem word: De Klerk (1998:98) bepleit byvoorbeeld 'n meer toegeeflike houding by Christene teenoor seksuele gemeenskap voor die huwelik.